

*Лук'янчиков Євген Дмитрович,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ, доктор
юридичних наук, професор, Лук'янчиков Борис
Євгенович, професор кафедри криміналістики та
судової медицини Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук, доцент*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСУ ПІД ЧАС ОСВІДУВАННЯ

Освідування, як слідча (розшукова) дія зачіпає права людини на особисту недоторканність. Під час його проведення забороняється застосовувати дії, що принижують гідність людини або небезпечні для неї. Якщо освідуванню підлягає особа іншої статі, його проведення доручають слідчому (співробітнику оперативного підрозділу) відповідної статі.

Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора. Коло осіб, які можуть бути піддані освідуванню визначено в ст. 241 КПК України - це підозрюваний, свідок чи потерпілий. У більшості випадків ці особи погоджуються добровільно на проведення освідування. Проте це не виключає можливості цих осіб відмовитися добровільно пройти освідування, незважаючи на роз'яснення слідчого та попередження про примусове його проведення. У зв'язку із цим постає питання щодо допустимості застосування фізичного примусу, його меж і підстав до учасників процесу, які відмовляються від освідування.

Питання про можливість примусового освідчування підозрюваного, потерпілого і свідка є дискусійним у теорії і правоохоронній практиці. Зазначених осіб можна поділити на дві групи: ті, що мають особистий інтерес у провадженні (підозрюваний, потерпілий) і особи, що не мають такого інтересу (свідки). Перша група осіб також не однорідна. Підозрюваний у більшості випадків не заінтересований у встановленні обставин події. У нього менше бажання добровільно піддатися освідчуванню, оскільки на тілі можуть бути виявлені сліди злочину або особливі прикмети, що мають значення для розкриття злочину. Потерпілі, як правило, заінтересовані у швидкому розкритті злочину і добровільно погоджуються на освідчування. Проте це не виключає випадків, коли вони з різних обставин не бажають добровільно піддатися освідчуванню.

Залежно від особистого інтересу зазначених осіб, в теорії і практиці по різному вирішується питання щодо можливості застосування фізичного примусу для їх освідчування. Одні автори вважають, що освідчування підозрюваних може проводитись як у добровільному, так і в примусовому порядку.

Досліджуючи дане питання, В. Маринів слушно зазначає, що позбавити слідчого і суд можливості виявляти на тілі підозрюваного особливі прикмети і сліди, захищаючи почуття їх сором'язливості, означає зробити неможливим встановлення істини у багатьох випадках [1, с. 71-76].

Щодо можливості примусового освідчування потерпілого і свідка висловлюються протилежні думки. Так, М. С. Строгович зазначав, що потерпілі і свідки не можуть піддаватися освідчуванню проти їх волі. Встановлення істини, зазначав він, не повинно порушувати законні права та інтереси громадян [2, с. 126]. Дану думку поділяють і інші науковці. Освідчування, яке поєднане з примусовим оголенням частин тіла потерпілого і свідка (особливо при розслідуванні статевих злочинів), зазначає І. А. Антонов, є неприпустимим у будь-яких випадках [3, с. 167]. Розвиваючи дану думку В. Маринів зазначає, що потерпілий і свідок не можуть примусово, проти їх волі піддаватися освідчуванню. Вони не піддаються кримінальному переслідуванню, вони не вчиняли злочинних дій, що могло б поставити їх в один ряд зі злочинцями, щодо яких допустимі і бажані примус та ізоляція від суспільства. Зазначені особи кримінальному переслідуванню не піддаються і є законотрусливими громадянами. Будь-який фізичний чи психічний вплив, примус, який може бути до них застосовано, не є морально обґрунтованим [1, с. 72, 74].

Звичайно, захист прав та законних інтересів особи має бути визначальним в діяльності правоохоронних органів. Проте в цій діяльності завжди слід бачити дві сторони. Одна з них представлена особою, що вчинила злочин і намагається будь-яким способом уникнути відповідальності, перешкоджає встановленню істини. Другу сторону представляє особа, що зазнала шкоди від злочину і сподівається на поновлення порушених прав. Для цього вона звертається до правоохоронного

органу по допомогу. За таких умов слід очікувати від неї всебічного сприяння слідчому, надання повної і об'єктивної інформації про обставини вчиненого злочину і особу злочинця. Якщо така особа приховує від слідчого важливі обставини, чим перешкоджає розслідуванню і встановленню підозрюваного, їй слід роз'яснити значення даної слідчої дії для поновлення порушених злочином прав і притягнення винного до відповідальності. Якщо особа протидіє розслідуванню, приховує від слідчого важливі для розкриття злочину обставини, які не можуть бути встановлені іншими слідчими (розшуковими) діями навряд чи можна вважати її законослухняною.

Подібні міркування можна висловити і щодо особи, яка була очевидцем злочину. Освідування такої особи, на нашу думку, проводиться з метою пересвідчитися, що вона була свідком злочину, але це заперечує і відмовляється від надання показань. У такому разі виникає запитання - наскільки ця особа є законослухняною оскільки перешкоджає розслідуванню. Для розв'язання цього питання слід звернутися до статті 385 КК України, в якій зазначається, що відмова свідка від давання показань є злочином. Виявляється, що особа вже не настільки законослухняна, щоб до неї не могли застосовуватися заходи державного примусу.

Слушно зазначає С. М. Стахівський, що постанова прокурора про проведення даної слідчої дії є обов'язковою до виконання підозрюваним, потерпілим чи свідком. Відмову пройти освідування слід розглядати як приховану протидію розслідуванню [4, с. 32].

Порядок примусового освідування має бути вирішений не тільки на теоретичному рівні, а й знайти відображення в чинному КПК України. Слід зазначити, що примусове освідування підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого за постановою слідчого передбачене ст. 179 КПК РФ, а освідування свідка допускається за його згодою, за винятком випадків, коли це необхідно для оцінки достовірності його показань. За КПК Молдови про примусове освідування не згадується але зазначається, що воно може бути проведено за згодою особи або з санкції судді з кримінального переслідування на підставі мотивованої постанови органу кримінального переслідування (ст. 119 КПК).

Список використаних джерел:

1. Маринів В. Правові засади освідування особи / В. Маринів // Вісник прокуратури. - 2003. - № 12 (30). - С. 71-76.
2. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. - М. : Наука, 1970. - Т. 2. - 516 с.
3. Антонов И. А. Нравственно-правовые критерии уголовно процессуальной деятельности следователей / И. А. Антонов - С.-Пб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. - 326 с.
4. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : [Науково-практичний посібник] / С. М. Стахівський. - К. : Атіка, 2009. - 64 с.